

ставља незаобилазно штиво за све који настоје да на научан и у хеуристичком погледу беспрекорно утемељен начин сагледају карактер Другог светског рата на територији Краљевине Југославије.

Раде РИСТАНОВИЋ

Михаел Антоловић. *Чедомир Попов. Интелектуална биографија*. Нови Сад: Матица српска, 2021, 307.

Како то аутор ове књиге с правом примећује, биографије су у нашој историографији запостављен жанр, а тек нешто боље стојимо са историјом историографије и делима о историографској методологији. Михаел Антоловић, професор Педагошког факултета у Сомбору, један је од ретких који се код нас на систематичан начин бави теоретским и методолошким питањима историчарског заната. Због тога није случајно што је управо он за предмет своје најновије монографије изабрао баш Чедомира Попова, вероватно највеће име онога што бисмо условно могли да назовемо војвођанском историографијом (колико год да ће се неки намрштити на овај назив) и једно од највећих имена српске историографије уопште. Овај суд, који аутор овог приказа дели са аутором књиге коју приказује, Антоловић је у свом раду више него добро образложио и документовао.

Књига о којој говоримо је (како се види и из подналова) интелектуална, а не целовита биографија академика Чедомира Попова. Правих биографских података који се не би односили на професионалну каријеру Попова има јако мало, но будући да се ради о човеку који је целог свог живота био историчар и „јавни интелектуалац“, у његовој интелектуалној биографији је сублимиран највећи део његовог живота или бар онога што је у њему било заиста битно. Сигурно је да би целокупна биографија обелоданила и неке занимљиве детаље из личног живота, о пријатељствима и блиским људима, који би вероватно додатно осликали и Попова као човека, али мислимо да се та димензија његове личности такође доста добро ишчитава и из његове интелектуалне биографије, чији се главни део састоји из увода и десет поглавља. Материјал је углавном распоређен хронолошки, делом и тематски.

Прво поглавље (стр. 17–38) је „најбиографскије“, у обичном смислу речи, дубоко утопљено у интелектуални развој јунака књиге, као и друштвене и интелектуалне околности у којима је стасавао. Посебно је важан институционални оквир у који се током раздобља које ово поглавље описује (1936–1970) Попов укључио и у коме је практично деловао највећи део свог професионалног живота: Филозофски факултет у Новом Саду и Матица српска. У њему се говори и о првим радовима, специјализацији и ис-

траживањима у Француској, као и о активностима у штампи и јавности младог асистента младог факултета.

Друго поглавље (39–66) говори о Поповљевим активностима после одбране докторске дисертације 1970. и избора за доцента на Филозофском факултету, пратећи их до избора за редовног професора 1981. године. Аутор разматра стање југословенске историографије која је до почетка седамдесетих година прошлог века била затворена у оквиру традиционалне политичке историографије, догматског марксизма и позитивизма. Царевали су идеологизација и обожавање фактографије. Захваљујући широкој начитаности, не само из области историографије него и филозофије и других друштвених и хуманистичких наука, Попов је са још неколицином млађих историчара (Андреј Митровић, Радован Самарџић, Сима Ђирковић, Василије Крестић, Бранко Петрановић) покренуо тражење нових методолошких путева који се не би заснивали на (поједностављеном и шематизованом) марксизму, већ би били у већој мери инспирисани школом Анала, немачке социјалне историје и другим модерним трендовима у европским историографијама. Њихова настојања су у другим републикама делили Мирјана Грос, Бого Графенауер и Милорад Екмечић и нешто млађи Ђорђе Станковић. Поред марксистичког догматизма и фиксираности на детаљно изучавање НОБ-а и радничког покрета, проблем је чинила територијална (републичко-покрајинска) омеђеност историографије унутар Југославије. Антоловић приказује како је то изгледало на нивоу Војводине, осликавајући институционални научни пејзаж покрајине у то доба, те проблеме навигације по њему и тешкоће које је он постављао Попову. Аутор зналачки приказује ставове Попова и његових (условно речено) „сабораца“, као и отпоре на које су наилазили.

Треће поглавље (67–88) говори о Попову као професору опште историје новог века, која је у домаћој историографији била изузетно запостављена. Антоловић приказује како је Попов, уз ослонац на друге реформске историчаре који су се такође бавили ширим европским темама, односно српским и југословенским темама у ширем европском и светском контексту, изградио садржајно нови универзитетски предмет. Наследивши од свог претходника Петра Поповића катедру која је предавала традиционалну догађајну историју, Попов је, увек ослоњен на Маркса, али не и на догматски марксизам, допунио тематику друштвеном, економском и културном историјом, уз одговарајуће проширивање и обогаћивање методологије истраживања и излагања. У време националног затварања историографија, Попов је отварао широке европске видике, смештајући српску историју у један врло широки контекст. Он је тако устројио засебну академску дисциплину коју је у свом професорском раду поделио на два дела (од средине XV до средине XVIII века и од тада до средине XX века). У оквиру овог поглавља, аутор се осврће и на Поповљеве монографије које су изашле у овом раздобљу: *Француска и Србија 1871–1878.* и *Од Версаја до Данцига.* Док је прва представљала сасвим нов вид дипломатске историје, друга је постала класичан универзитетски уџбеник и приручник за заинтересоване интелектуалце.

Реноме стечен овим књигама му је донео и уредништво дела више аутора *Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941–1945*, рађеном за потребе власти, које је изашло 1984. године. Успео је да шароликим прилозима које су дали различити аутори дâ какво-такво јединство, свестан да ово дело неће бити последња реч о тој теми. Све брже пропадање социјализма и лична интересовања су учинили да јој се Попов више није враћао.

Уместо тога, окренуо се ономе што је била главна тема његових интересовања, дугом XIX веку и историји Србије и Европе у њему. О томе говори четврто поглавље (89–124). Антоловић посвећује пажњу Поповљевом ангажману при писању вишетомне *Историје српског народа*, описујући детаљно и околности настанка тог значајног дела, које је болно недостајало српској историографији – иако су и мањи народи и мање историографије већ давно имали такве књиге. Други део поглавља се бави Поповљевим радом на другом дефициту наше историографије, а то је синтеза европске историје XIX века. Иако је предавао историју новог века, она се на југословенским универзитетима (као и други историјски предмети, уосталом) предавала на основу солидних, али застарелих и идеолошки оптерећених совјетских уџбеника с краја тридесетих година. Антоловић Поповљев *magnum opus* ставља у контекст сличних дела великих европских историографија, уз оцену да његова синтеза може да се мери са најквалитетнијим сличним иностранцима остварењима. Као значајни лични печат двотомне синтезе *Грађанска Европа* (1989), Антоловић сматра донекле другачију периодизацију у односу на друге ауторе: Попов је сматрао да период од 1770. до 1870. године треба посматрати као револуционарно раздобље европске историје које се одразило на цео свет. Књига се одликује изврсном синтетизацијом разуђеног материјала и прекрасним приповедањем (које је Попов сматрао за нужну одлику историографије). Упркос понеким критикама, она је постала незаобилазни универзитетски уџбеник. Искорачујући из хронолошког следа излагања, Антоловић се осврће и на трећи том тог дела, који покрива раздобље 1871–1914, а који је изашао тек 2010. године, указујући да је упркос великом временском размаку, аутор успео да задржи јединствену концепцију дела. У њему је, по Антоловићевом суду, најдоследније спровео своја теоретска и методолошка схватања. Пре свега је успео да уочи главну линију развоја „преважних особина и историјских токова који омогућавају макар условну идентификацију идентитета Европе“ (Попов). Другим речима, упркос свим различитостима и неједнаком темпу развоја, историју Европе видео је као суштинску целину. Наредно поглавље (125–144) бави се методолошким поставкама које су Попову омогућиле да оствари ово и сва друга своја антологијска дела. Антоловић зналачки ишчитава утицаје које је Попов примао и стваралачки примењивао, идентификујући и његов лични допринос. Он нам слика великог историчара у друштву (стварном и фигуративном) његових знаменитих колега, задржавајући се посебно на сличностима и разликама у њиховој методологији.

Шесто поглавље (145–179) приказује распадање и распад Југославије и њихов одраз на историографију. Антоловић описује како је текло све веће сукобљавање међу југословенским историчарима и прати еволуцију Поповљевих ставова према заједничкој држави у прошлости и садашњости и месту српског народа у њој. Приказана је и еволуција његових политичких ставова, како према унутрашњој тако и према светској политици. Следеће поглавље (181–204) представља својеврстан наставак претходног, пратећи Поповљева јавна оглашавања о развоју унутрашње и спољнополитичке ситуације од 1988. године – када су пали војвођански аутономаши, с којима Попов није био у великој љубави. То је време распада Југославије у коме он чини заокрет од те неуспеле државе ка националној држави као најсигурнијем уточишту нације. Уочљиво је да је тај заокрет код њега извршен без шовинистичког обрушавања на припаднике суседних народа, односно без оне отровне агресивности коју су испољавали многи дојучерашњи тврди комунисти и „убеђени“ Југословени. Аутор доста пажње посвећује Поповљевој критици „новог светског поретка“, док стари марксиста извирује у критици мултинационалног капитала који дробе све пред собом. Попов је, иако не противник глобализације, био супротстављен њеном безобзирном виду који је тај мултинационални капитал наметао.

И наредно поглавље (205–220) се бави Поповљевим политичким ангажманом – условно речено, јер иако је био члан Социјалистичке партије Србије, он никад није био активни и професионални политичар. И на суђењу Слободану Милошевићу је наступио као стручњак, сведок одбране – мање да брани самог Милошевића а више историјску истину да нису Срби били једини кривци за трагедију „ратова за југословенско наслеђе“. Две године касније, из материјала припремљеног за суђење, произаћи ће књига *Велика Србија: стварност и мит* (2007). У том периоду Попов је завршио трећи том своје *Грађанске Европе*, да би се потом окренуо истраживању српског либерализма објавивши полемику првака Либералне странке Јована Ристића са конзервативцима и (са Дејаном Микавицом) сабране списе Светозара Милетића у пет томова. Својој главној љубави, дугом XIX веку, вратио се уредивши обимну монографију *Европа и српска револуција 1804–1815*, која је изашла 2004, и објавивши рад о српској револуцији у контексту источног питања (*Источно питање и српска револуција*, 2008), у коме је доба револуција протегао до 1918. године. У овом делу он је ревидирао своје ставове о Југославији, коју је сада видео као највећи српски промашај. У историјској перспективи је тако и српску револуцију видео као „промашену револуцију“ (Грамши).

Девето поглавље (221–242) бави се Поповљевим активностима на пољу лексикографије: радом на Српском биографском речнику и Српској енциклопедији. Таква лексикографска дела, којима је српска култура била дефицитарна, сматрао је за националну личну карту, споменик националног идентитета, али истовремено и за незамењива оруђа у научном раду која га знатно олакшавају и скраћују. Антоловић прати како је рад на та два пројекта патио од тешкоћа и слабости условљених друштвено-економском

ситуацијом. Рад на њима је био нераздвојан од Поповљевог ангажмана у Матици српској, у којој је током више деценија обављао многе функције, да би 2008. био изабран и за њеног председника, а у априлу 2012. и за почасног председника. Активан рад и после пензионисања му је додатно нарушио здравље, тако да је му је то признање одано у одсутности, а преминуо је само два месеца касније. Десето поглавље (243–253) сумира, поновно у широком контексту, Поповљев научни и јавни рад и његове огромне заслуге за српску историографију. Следе прилози: библиографија главних радова (255–256), curriculum vitae (257–258), извори и литература (259–291), резиме на енглеском (293–295) и именски регистар (297–307).

Књига Михаела Антоловића о Чедомиру Попову је једна од онаких какве недостају нашој историографији. Антоловић је одличан познавалац не само Поповљевог дела него суверено влада литературом о методологији и историји историографије код нас и у свету. То му је омогућило да дело овог академика смести у један врло широк друштвени, научни и идејни контекст. Ако о Чедомиру Попову као човеку сазнајемо мало, о њему као историчару и друштвено ангажованом интелектуалцу сазнајемо скоро све, и то не тако као да је он живео и деловао у вакууму, него га видимо као коцкицу једног великог мозаика људи, идеја и установа који нам је Антоловић предочио. Видимо интелектуалне утицаје на његовог јунака, друштвене, политичке и научне препреке његовом раду, његова достигнућа, доприносе његових колега, друштвени ангажман и целу једну националну историографију од почетка шездесетих година XX до краја прве деценије XXI века. Ова обимом невелика, али богатством информација, идеја и подстицаја невероватно садржајна књига права је реткост у историји наше историографије. Треба се надати да неће тако остати.

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Goran Musić. *Making and Breaking the Yugoslav Working Class. The Story of Two Self-Managed Factories.*
Budapest – New York: Central European University Press, 2021, 273.

Радничке побуне крајем осамдесетих година у Југославији имале су посебан значај. Са једне стране, у симболичком смислу, оне су показивале крах система. Класа која је наводно била на челу друштва побуном је јасно доказала пропадање самоуправног социјализма. Са друге стране, у српском контексту, ове побуне означиле су и промену идеолошке парадигме. У питању је било време успона на власт политичара који ће Србију предводити у наредној деценији – Слободана Милошевића.